

Экспрэсія і драматургічнасць – характэрныя рысы паэтыкі М.Цвятаевай. Менавіта праз дыялог, у аснове якога ляжыць канфлікт, адбываецца ў яе выхад на драматургічнасць паэзіі.

Творчасць М.Цвятаевай, як і сама асоба, выявіла адкрытасць сябе свету, пастаянную гатоўнасць да зносін, але і замкнёнасць на сабе, бо талент паэта самадастатковы і самакаштоўны.

¹ Цветаева М. Соч. М., 1988. Т.1. С.43.

² Она же. Избранное. М., 1990. С.132. Далей пры цытаванні ў тэксце ўказваюцца старонкі па гэтым выданні.

³ Бахтин М. Проблемы творчества Достоевского. Киев, 1994. С.172.

⁴ Достоевский Ф. Братья Карамазовы. М., 1981. Кн.1. С.279.

А.І.БІЛЮЦЕНКА

АПАВЯДАЛЬНІК У "ЗАПІСКАХ СОПЛІЦЫ" Г.ЖЭВУСКАГА

У польскай літаратуры, бадай, няма другой такой творчай натуре як Генрык Жэвускі (1791–1866): цяжкай для разумення, складанай і супярэчлівай. З'яўляючыся "фанатыкам" даўнейшай Польшчы, ён лічыў Рэч Паспалітую самай мудрай і "дабрадзейнай" дзяржавай, шанаваў гісторыю народа, але ў той жа час згаджаўся з падзеламі Польшчы і верна, аддана служыў царскай Расіі. Больш таго, яму ўдалося прымірыць свае пачуцці і прынцыпы глыбока веруючага католіка з прызнаннем і шанаваннем палітыкі рускага царызму, які ўціскаў Касцёл¹.

Літаратурная кар'ера пісьменніка Г.Жэвускага, ля вытокаў якой стаіць А. Міцкевіч, пачалася з апублікаванага ў 1839 г. ў Парыжы зборніка апавяданняў "Запіскі Сопліцы" – першай і адначасна лепшай кнігі ў творчай спадчыне аўтара, якая заняла трывалае месца сярод шэдэўраў польскай прозы XIX ст. У гісторыі польскай літаратуры лічыцца, што менавіта "Запіскі Сопліцы" распачалі рамантычную гавэнду ў прозе – эпічны жанр, які цесна звязаны з традыцыйнай шляхецкай культурай. Арганізуючым цэнтрам жанру з'яўляецца апавядальнік, які вядзе нязмушаную гутарку са слухачом.

Вобраз апавядальніка і героя твора Севярына Сопліцы, які звязвае 25 гавэнд кнігі ў адзіны цыкл, – вялікая творчая ўдача пісьменніка. Сопліца ўяўляў у польскай літаратуры новы тып апавядальніка. У раманах XVIII і першай чвэрці XIX ст. апавядальнік выступаў часцей за ўсё ад імя першай асобы. У пошуках праўдзівага вобраза гістарычнага мінулага пісьменнікі звярталіся да вядомых форм: пісьма, дзённіка, дакумента, мемуараў, у якіх аўтар пачаў паказваць сваё бачанне свету. Такі апавядальнік быў выведзены ў вядомых гістарычных раманах "Грэнадзёр-філосаф" Ц.Годзэбскага (1805), "Пісьмы Эльжбеты Жэчыцкай" (1824) і "Дзённік Францішкі Красінскай" (1825) К.Гофман-Таньскай, "Два паны Сецехі" (1815) Ю.У.Нямцэвіча. Ён падзяляў з аўтарам яго веды аб фактах і іх інтэрпрэтацыю. Ацэнкі і суджэнні, думкі-меркаванні не змяняліся, нават калі апавяданне было наўмысна негатыўнага характару (як у "Двух панах Сецехах"), дзе самавыкрыццё Вацлава Сецехі ў запісках, якія адносяцца да пачатку XVIII ст., служыць публіцыстычным, дыдактычным і маралізатарскім мэтам. Прынцып дакумента, быццам бы напісанага апавядальнікам, дазваляў аўтару згусяць характэрныя рысы, якія трэба было выкрыць ці пахваліць (дзённік Станіслава). У гэтым выпадку ў наяўнасці гістарызм, пададзены ў публіцыстычнай форме.

Інакш у Жэвускага. Чалавек сваёй эпохі і свайго асяроддзя, Сопліца, праламляе праз прызму свайго мыслення ўсё, аб чым расказвае, не хаваючы сімпатыі ці непрыязнасці. Аўтар не зліваецца з героем-апавядальнікам, а захоўвае дыстанцыю паміж ім і сабой. Пан Севярын – вобраз паўнакроўны, жывы і рознабаковы. Гэта не лялечная фігурка, скроеная з недахопаў (якія патрэбна высмеяць і асудзіць-зганіць) ці з добрых якасцей-заслуг, добрадзейнасці, якія патрэбна пахваліць. У "Запісках" няма аўтарскага дыдактызму: Жэвускі, як і Міцкевіч у "Пане Тадэвушы", крышку іранізуе над сваім героем, таму нават адмоўныя бакі жыцця шляхты не выступаюць дакучліва, набываючы змякчаючую перспектыву.

Цяжка скласці ў храналагічнай паслядоўнасці фрагменты біяграфіі Сопліцы, каб уявіць яго жыццё ў цэлым: яны хаатычна раскіданы па зборніку. Дакладна не вядома, калі ён нарадзіўся і колькі яму гадоў. Сірата з пяці гадоў пасля смерці бацькі, дробнапамеснага шляхціца, пляменнік кур'ера навагрудскага суда, вучань школы езуітаў, слуга ў доме віцебскага ваяводы Агінскага, адвакат навагрудскай палестры, давераная асоба князя Радзівіла, член Альбенскай Банды – (узброены атрад шляхты пры двары князя), удзельнік Барскай канфедэрацыі, ссыльны, арандатар маёнтка, муж гаспадарлівай Магдусі – такія асобныя звенні доўгага жыцця героя. Жэвускі змяшаў іх, не надаючы ніякага значэння храналогіі. З упэўненасцю можна сказаць толькі адно: жыццё Сопліцы было доўгім, і ўбачыць, і перажыць яму шмат чаго давалося. Менавіта так расказаная біяграфія пана Севярына поўнаасцю адпавядае патрабаванням паэтыкі жанру гавэнды, дзе апавядальнік павінен быць непасрэдным сведкам ці ўдзельнікам як мага большай колькасці выкладзеных ім падзей, а справы, якія ён тлумачыць, ведаць з уласнай практыкі. Таму герой Жэвускага цесна звязаны з усімі сферамі жыцця шляхецкай Рэчы Паспалітай у Літве: выдатна ведае і магнацкі двор, і жыццё палестры, але апавядае толькі аб тым, што ў дадзеную хвіліну ўсплывае ў памяці.

Сопліца піша ўспаміны, адрасаваныя нашчадкам. Галоўная яго мэта – зберагчы ад забыцця мінулае, перасказваючы якім яно было цудоўным і разумным. Сармацкі свет герой Жэвускага лічыць ідэальным: "Усё раней было лепш, чым цяпер", "Хоць я і стары, але не зайздросчу беднай моладзі нашай, якая перажыве мяне, таму што яна ніколі не ўбачыць таго, што мы назіралі". "Верагодна, маладыя дачакаюцца чаго-небудзь добрага, але усё роўна не будзе таго, што было..."² Запіскі стракацяць такімі развагамі. Кожная гавэнда пачынаецца своеасаблівым уступам, зместам якога з'яўляюцца пахвала мінуламу і нараканні ў адрас "дробязнага" сучаснага, а заканчваецца мараллю, што вынікае з самога апавядання і сцвярджае перавагу мінулых часоў над сённяшнім днём. У кожнай з 25 гавэнд Сопліца скардзіцца на разбэшчанасць звычайу новага часу, на адыход ад маральных нормаў. Але яго скаргі – нібыта старэчае бурчанне.

Севярын Сопліца расказвае аб тым, што бачыў сам ці чуў ад відавочнікаў. Зместам гавэнд часцей за ўсё з'яўляецца чыесыці геройства, характар ці добрыя намеры, што заслугоўваюць ухвалення, таму са стваронак цыкла не знікае сур'ёзнасць апавядальніка і яго патрыятычная ўсхваляванасць. Але аб усім ён піша з гумарам. Спалучэнне патэтыкі з гумарам – характэрная рыса стылю Жэвускага ў "Запісках", што сведчыць аб разбурэнні паэтыкі рамантызму ў дадзеным творы.

Пан Севярын не можа быць творцам інтэлектуальна глыбокага, абагульненага вобраза мастацкай рэчаіснасці. Ён выдатна ведае (да самых малых падрабязнасцей) сваё шляхецкае акружэнне, але гэтае веданне яўна абмежавана найўным поглядам на свет і шкалой каштоўнасцей, вызначанай традыцыяналізмам. Трыма кітамі светапогляду Сопліцы з'яўляюцца: шляхецкая роўнасць, каталіцкая вера і патрыятызм, прыклады якіх, аднак, абуджаюць сумненні ў чытачоў.

З'яўляцца польскім шляхціцам, на думку апавядальніка, найвышэйшы гонар, "таму што шляхціц, хоць і самы ўбогі, быў роўны магнату".³ "Шляхціц ў загодзе (г.зн. у сваім маёнтку) роўны ваяводу", – гаворыць старая шляхецкая прымаўка. Пра гэтую роўнасць Сопліца дзяўбе пастаянна: шляхецкая галота літаральна захліпаецца ад усведамлення сваёй значнасці побач з магутнымі, уладнымі людзьмі. Дэманструюць яе магнаты, якія дбаюць перш за ўсё пра асабістыя інтарэсы. Але шляхецкая роўнасць несапраўдная. У гавэндах Сопліцы простыя шляхціцы пастаянна кідаюцца ў ногі, абдымаюць калені і цалуюць боты знатным. Гэтыя сцэнкі гавораць самі за сябе болей, чым галаслоўныя дэкларацыі. Адзінае шавяленне брывом князя-ваяводы – і вось ужо пераўтвораны ў нішто непакорлівы пан Трызна і былы сябар Радзівіла пан Бароўскі. Сам Сопліца карабкаецца ў гару па сацыяльнай лесвіцы, ні на хвіліну не забываючы, хто гаспадар, а хто слуга. Бадай што самым яркім прыкладам уяўнай шляхецкай "роўнасці" з'яўляецца сцэна ўсеагульнай

шляхецкай п'янкi ў час сойму, апісаная ў гавэндзе "Князь Кароль Радзівiл – пане Каханку". Вобраз "калясніцы", што коціцца па вуліцах Навагрудка, у якую запрэглася расчуленая да слёз шляхта, з цэнтральнай фігурай магната, які сеў на вялізную бочку з віном Радзівіла, у мініяцюры адлюстроўвае грамадскую сітуацыю Рэчы Паспалітай, дні якой – на зыходзе.

На старасці гадоў пан Севярын бядуе, што людзі забыліся пра Бога, абьякавыя да яго заповедзей. Раней усё было інакш. Герояў Сопліцы цяжка ўявіць без абразка. Але адносіны з Богам у іх некалькі дзіўныя. Ад злачынстваў шляхты ўратаўвае толькі прымхлівасць і смяротны страх перад пакутамі на тым свеце. У хвіліну адчаю і гневу пасля расстрэлу Валадковіча Радзівіл гатовы павесіць віленскага епіскапа, а пасля ехаць у Рым і прасіць дараванне ў Папы. Добрыя адносіны з Богам будуць адноўлены, а сумленне ачысціцца цаной шчодрых ахвяраванняў. "Выключны прыклад" узвышальнай сілы рэлігійнага пачуцця прыводзіць апавядальнік у гавэндзе "Члухаўскі манастыр". Пан Чэханавецкі асудзіў у маладосці на смерць маці, каб захаваць герб і маёмасць, сваё багацце, а потым усё жыццё спакойна карыстаўся імі, зусім не думаючы пра сваё жahlівае злачынства. На схіле гадоў ён успомніў аб ім і заснаваў манастыр, куды прыйшоў разам з сынамі. Чытачу зразумела, што герой раскайваецца, каб выратавацца на тым свеце. Але Сопліца лічыць яго ўзорам сапраўднага католіка, тым часам як смерць нявіннай ахвяры жahlівага эгаізму разглядаецца толькі ў перспектыве выратавання душы забойцы.

У рэлігійным жыцці шляхты пераважае фармалізм і фанатызм, якія спалучаюцца з выбуховым тэмпераментам такіх герояў, як Валадковіч, які "пераварнуў" трох праваслаўных папоў у каталіцкую веру. Для поўнага трыумфу не халала толькі чацвёртага, але ён памёр пад батагамі.

Сопліцу, як і яго героям, нельга адмовіць у патрыятызме – гарачым, шчырым, ахвярным, але відавочна абмежаваным. Айчына для Сопліцы – гарантыя існавання шляхецкай ідыліі. Любоў да яе – вышэй за ўсё. Для выратавання айчыны Іахім Патоцкі гатовы адрачыся ад веры і прыняць іслам, асуджаючы сябе на вечныя пакуты ў пекле, – толькі б Турцыя аб'явіла Расіі вайну, з якой панскія канфедэраты звязвалі надзею на перамогу. "Бязмежнае высакамер'е, напышлівасць, фанабэрыстасць, з аднаго боку, і пагардлівая непрыязнасць да чужаземцаў, з другога, – з'яўляюцца двума звязанымі паміж сабой стаўпамі сармацкага патрыятызму".⁴

Вельмі важна, што апалогія мінулага Севярынам Сопліцам пададзена Жэвускім як літаратурная тэма, як частка характарыстыкі апавядальніка. Увядзенне яго ў тканіну твора вызваляла пісьменніка ад каментарыя асобных фактаў, ад выяўлення, паказу асабістых адносін да мінулага, паколькі некаторыя маральныя ўстаноўкі шляхецкай культуры, традыцыяналізм, даведзены да абскурантызму, маглі б адпудзіць нават тых, хто прагнуў ідэалізацыі мінулага. Роля захопленага летапісца мінулых часоў патрабавала "ідылічнай фальшывасці", тым часам як някідкая ў вочы, але яўна абазначаная дыстанцыя пісьменніка ад Сопліцы вяртала твору рэалістычна правільную, верную перспектыву гісторыі.

У гэтым плане вобраз апавядальніка, лічыць М.Жмігродзка⁵, з'яўляецца ключом да ўсёй канцэпцыі зборніка, "філасофскім каменем" "Запісак Сопліцы".

¹ Гл.: Tarnowski S. Henruk Rzewuski // O literaturze polskiej XIX wieku. Warszawa, 1977. S.494.

² Rzewuski H. Pamiątki Soplicy. Warszawa, 1978. S.9,79.

³ Jbid. S.150.

⁴ Lewinówna Z. Posłowie // Rzewuski H. Pamiątki Soplicy. Warszawa, 1978. S.441.

⁵ Zmigrodzka M. Karmazyn, palestrant i wiek XIX // Rzewuski H. Pamiątki Soplicy. Warszawa, 1961. S.23.